

De Theory of Change-benadering: weten is méér dan meten

Erik Snel

7.1 Samenvatting

***Iedere interventie is gebaseerd op veronderstellingen. Samen vormen die veronderstellingen een theorie. De Theory of Change-benadering toetst de theorie van de uitvoerders – want niets is zo praktisch als een goede theorie!*¹**

De Theory of Change(ToC)-benadering van evaluatieonderzoek gaat terug op de ideeën van Carol Weiss (1972; 1995) en is nader uitgewerkt door anderen (Connell e.a., 1995; Connell & Kubisch, 1998; Connell, Kubisch & Fulbright-Anderson, 2001). De kern van de ToC-benadering is dat wordt nagegaan wat de inhoudelijke veronderstellingen achter een interventie zijn en dat vervolgens kritisch wordt onderzocht of deze achterliggende veronderstellingen (of ‘veranderingstheorieën’) plausibel en realistisch zijn. Weiss’ uitgangspunt is dat iedere interventie – en ieder beleid – gebaseerd is op bepaalde assumpties over wat de interventie teweeg zal brengen. Iedere interventie beoogt een bepaalde verandering te bewerkstelligen. De ToC-benadering van evaluatieonderzoek expliciteert en toetst deze expliciete, of soms ook impliciete, assumptie.

Met ‘Theory’ bedoelt Weiss niet zozeer wetenschappelijke theorieën, maar het geheel aan assumpties van professionals over de werking van de interventie. Het gaat dus om wat eerder ook wel een ‘beleidstheorie’ of ‘interventietheorie’ is genoemd: een handelingstheorie zoals die in de praktijk en door professionals wordt gehanteerd (Hoogerwerf, 1984; Van Hoessel, Leeuw & Mevissen, 2005). De ToC-benadering vormt om drie redenen een welkome aanvulling op en een praktisch uitvoerbaar alternatief voor meer klassieke benaderingen van evaluatieonderzoek (met name experimenteel of quasi-experimenteel evaluatieonderzoek).

- 1 De ToC-evaluatie behelst méér dan louter het meten van effecten van een interventie. Met haar focus op achterliggende assumpties over hoe een interventie werkt en hoe beoogde effecten worden gerealiseerd, probeert de ToC-benadering de *black box* van interventies te openen. Het gaat er immers niet alleen om erachter te komen of bepaalde doelen al dan niet zijn bereikt, maar ook *hoe* dat gebeurt. Met andere woorden: wat zijn de mechanismen waardoor een interventie een bepaald effect sorteert? Waarom werkt het in de ene situatie wel en in de andere situatie niet? Wat zijn de werkzame factoren?
- 2 De ToC-evaluatie staat dichtbij de praktijk. Het gaat niet zomaar om een effectonderzoek waarbij de onderzoekers de bevindingen na afloop in de praktijk ‘droppen’ om daarna direct weer van het toneel te verdwijnen. Een ToC-evaluatie wil een collectief leerproces op gang brengen onder alle betrokkenen bij een interventiepraktijk: uitvoerende professionals, hun leidinggevenden, maar ook externe sponsors en de doelgroep van een interventie. Zij hebben immers allemaal ideeën over het hoe en waarom van een interventie, ideeën die (voorzichtig uitgedrukt) niet noodzakelijkerwijs overeenstemmen. Een ToC-evaluatie is daarom per definitie ook een participatieve evaluatie.
- 3 Ten slotte kan op basis van de ToC-benadering met redelijke zekerheid (maar niet met absolute zekerheid) gezegd worden dat er een causaal verband bestaat tussen de interventie en de geobserveerde effecten. Juist de combinatie van enerzijds een plausibele veranderingstheorie

¹ ‘*Nothing as practical as good theory*’ is de titel van een beroemd artikel van de grondlegster van de Theory of Change, Carol Weiss (1995).

die bepaalde effecten vooraf voorspelt en anderzijds een gedegen effectmeting waaruit blijkt dat de voorspelde effecten daadwerkelijk optreden, biedt die mogelijkheid. De ToC-evaluatie kan dan ook worden ingezet als alternatief voor experimenteel evaluatieonderzoek, waarbij causaal bewijs wordt gezocht door gebruik te maken van een effectgroep (met interventie) en een controlegroep (zonder interventie).

7.2 Casus Gezinsbegeleiding achter de voordeur

Tussen 2007 en 2010 ontwikkelde het Rotterdamse Bureau Frontlijn het Programma Praktijkbegeleiding. Bureau Frontlijn kan gezien worden als een *research and development*-afdeling van de Gemeente Rotterdam die vanuit de praktijk (de 'frontlijn') nieuwe interventies ontwikkelt die zij bij gebleken succes, overdraagt aan de reguliere diensten van de gemeente. In het Programma Praktijkbegeleiding worden achterstandsgezinnen met kleine kinderen (tot 4 jaar) op intensieve wijze begeleid met als doel de thuissituatie te verbeteren. Achterliggende gedachte bij deze interventie is, dat veel probleemgedrag van kinderen op latere leeftijd het gevolg is van het opgroeien in ongeregelde huishoudens. In veel achterstandsgezinnen is het huishouden niet 'op orde': er is vaak sprake van armoede, schulden, verstoorde relaties met sociale dienst en andere hulpverleners, maar ook van vervuiling en onveiligheid thuis (bijvoorbeeld loshangende elektriciteitsdraden), ongezond of onregelmatig eten (kinderen zonder ontbijt naar school), geringe sociale participatie enzovoort. Door deze opeenstapeling van ellende in de thuissituatie en de stress die daaruit voortvloeit, komen moeders (het gaat veelal om eenoudergezinnen) niet toe aan adequaat opvoedgedrag, met als gevolg dat kinderen ook probleemgedrag ontwikkelen.

Om deze cirkel te doorbreken, aldus de filosofie achter het programma, moet eerst het huishouden 'op orde' zijn. Of zoals projectmedewerkers stelden: 'rust, orde en regelmaat' als eerste voorwaarde voor een adequate opvoeding. Binnen het project werd ook wel gesproken van een 'ABC-tje'. Eerst moet A) in de primaire levensbehoeften van het gezin worden voorzien, dan kan B) gewerkt worden aan een betere opvoeding en pas daarna komt eventueel C) het perspectief van betaald werk aan de orde. Bij het huidige sociaal beleid ligt het accent sterk op dit laatste (stimuleren van arbeidsparticipatie), maar Bureau Frontlijn ging het primair om het eerste: het realiseren van een geordende huishoudsituatie als voorwaarde voor een betere opvoeding.

We begonnen onze evaluatie (Tudjman e.a., 2010) van het project door met alle betrokkenen te praten, van staf tot uitvoerend. Hierbij stelden we steeds *framing questions*. Uitvoerende professionals vroegen we wat zij als belangrijkste aspecten van de interventie zien en wat zij daarvan verwachten. Cliënten vroegen we wat er sinds ze aan het programma deelnemen is veranderd in het gezin en waarom dit naar hun mening is veranderd. Op deze manier probeerden we enerzijds de achterliggende veranderingstheorie in beeld te krijgen en anderzijds zicht te krijgen op behaalde effecten.

Tijdens de evaluatie is ook stilgestaan bij de wetenschappelijke onderbouwing van het project: hoe plausibel is de gehanteerde veranderingstheorie? Bureau Frontlijn beriep zich daarbij op diverse wetenschappelijke inzichten, zoals opvoedkundig onderzoek waaruit blijkt dat interventies gericht op het verminderen van probleemgedrag vaak effectiever uitpakken bij kinderen op jonge leeftijd dan bij kinderen op latere leeftijd. Daarnaast beriep het bureau zich op vrij algemene sociaalwetenschappelijke inzichten, zoals het zogenoemde 'sociaalecologisch model' van Bronfenbrenner² en de bekende 'behoeftepiramide' van Maslow.³ Beide inzichten legitimeerden het uitgangspunt van Bureau Frontlijn dat het op orde krijgen van het huishouden van de gezinnen een eerste voorwaarde is om later tot een adequate opvoedingssituatie en meer ontplooiingskansen voor

² Bronfenbrenner (1986) stelt dat de omgeving waarin kinderen opgroeien – thuis, school enzovoort – een grote invloed heeft op de ontwikkeling van kinderen.

³ Volgens Maslow (1972) moeten mensen eerst in hun basisbehoeften – lichamelijke behoeften, veiligheid, zekerheid – worden voorzien voordat ze toekomen aan hogere behoeften.

de kinderen te komen. Dit laat ook zien dat 'de praktijk' vooral gebruik maakt van algemene wetenschappelijke inzichten en niet zozeer van getoetste (of zelfs toetsbare) wetenschappelijke theorieën.

De praktijk van het programma begon met een actieve werving en de intake van gezinnen. Alle gezinnen met kleine kinderen in de betreffende buurten werden proactief benaderd. In het intakegesprek werden problemen in het gezin integraal in kaart gebracht, op basis waarvan een concreet begeleidingsplan werd opgesteld. Integraliteit is een centraal uitgangspunt van Bureau Frontlijn: de begeleiding strekte zich uit over alle relevant geachte leefgebieden. Vervolgens begonnen de huisbezoeken van een 'basiscoach' die eerst de acute problemen in het gezin probeerde op te lossen en vervolgens routine in het huishouden en opvoeding probeerde te bewerkstelligen. Een verborgen succesfactor in het project was misschien wel dat het project werd uitgevoerd door hbo-studenten, waardoor de cliënten geen grote kloof ervoeren met de hulpverleners. Voor professionele hulpverleners is het moeilijk om die kloof te vermijden, ook gezien de tijdsdruk die de caseload vaak met zich meebrengt. Koppels van twee studenten bezochten de gezinnen wekelijks gedurende een half uur tot twee uur. Door deze intensieve begeleiding konden zij veel doen in de gezinnen: van de administratie op orde brengen tot meehelpen met opruimen. Vaak gingen de coaches ook mee naar professionele hulpverleners (zoals de sociale dienst) en soms met de kinderen naar de bibliotheek of de dierentuin. Uitgangspunt was echter niet zozeer het oplossen van problemen in de gezinnen, maar de moeders te leren *zelf* problemen op te lossen.

Heeft de begeleiding de gezinnen geholpen? Tussen 2007 en onze evaluatie eind 2009 had Bureau Frontlijn in totaal 207 intakes gedaan. Van deze 207 gezinnen waren er 30 voortijdig uitgevallen, 45 waren geholpen met een korte interventie, 77 gezinnen doorliepen tijdens ons onderzoek nog het begeleidingstraject en 55 gezinnen hadden de begeleiding afgerond. Bij deze laatste categorie wilden wij de effecten van de begeleiding vaststellen. Bij ruim de helft van de gezinnen bleek echter het adres niet meer te achterhalen. Bureau Frontlijn was in korte tijd (maximaal twee jaar) het contact met die gezinnen verloren. Ook de gezinnen die we wel konden benaderen, wilden niet allemaal meewerken aan de evaluatie. Uiteindelijk hebben wij met slechts 16 gezinnen gesproken. Verreweg de meeste gezinnen waren tevreden over de begeleiding. Meestal kwamen de begeleiders eens per week langs. Ze hielpen vooral met administratieve zaken (belastingaangifte, bellen met of brieven schrijven aan instanties enzovoort) en met het aanvragen van schuldhulpverlening. Daarnaast hielpen de begeleiders met het huishouden, opruimen van de woning, boodschappen doen enzovoort. Driekwart van de moeders gaf aan zich nu zelf te kunnen redden, al zei bijna de helft van hen nog steeds ernstige problemen te hebben; 20% van de respondenten gaf aan dat ze niet geholpen waren. Ruim de helft van de moeders zei gelukkiger te zijn dan vóór de begeleiding en positiever naar de toekomst te kijken dan voorheen. Voor 40% van de vrouwen gold dit laatste niet.

Opmerkelijk bij dit alles was, zo bleek al bij onze eerste gesprekken over de achterliggende veranderingstheorie, dat er bij dit project weinig expliciete aandacht was voor de kinderen en hun opvoeding. Het accent lag op 'de basis op orde'; men hoopte hiermee indirect de randvoorwaarden te creëren voor een betere opvoeding en voor meer ontplooiingskansen voor de kinderen. Anders gezegd, alle aandacht gaat uit naar de kortetermijndoelen van de interventie en weinig naar de beoogde uitkomsten op middellange en langere termijn. Dit lijkt ook het geval bij de opvolger van het Project Praktijkbegeleiding, de Rotterdamse Sociale Teams. Nog voordat onze bescheiden evaluatie klaar was, besloot de gemeente Rotterdam dat het programma succesvol was en stadsbreed moet worden 'uitgerold'. In 2011 werden ruim 700 Rotterdamse '*multiproblem*-gezinnen' begeleid door Sociale Teams die de gezinnen helpen om het huishouden op orde te krijgen.⁴

4

<http://www.rotterdam.nl/SoZaWe/Document/SoZaWePerspectief/jaarverslag%202011%20Sociale%20Teams%202021.pdf>

7.3 Evalueren om te begrijpen, te verbeteren en te toetsen

Een veelgehoorde kritiek op het klassieke evaluatieonderzoek is dat het veelal beperkt blijft tot een effectonderzoek. We weten daardoor wel *of* een bepaalde interventie werkt (dat wil zeggen: de gestelde doelen zijn in voldoende mate bereikt), maar doorgaans niet *waarom* dat het geval is. Daarom weten we uiteindelijk nog niet zo veel over de interventie. We weten bijvoorbeeld niet wat precies de werkzame elementen van een interventie zijn of waarom het in de ene situatie wel werkt maar in een andere niet (Pawson & Tilly, 1997).

Effecten en tussenliggende mechanismen

Caroll Weiss (1972) was een van de eersten die dit onderkende. Ze bepleitte dat evaluatieonderzoek niet alleen de effecten van interventies moest meten, maar ook moest proberen te begrijpen op welke wijze dergelijke effecten tot stand komen. Wat zijn de tussenliggende mechanismen die ervoor zorgen dat een bepaalde ingreep uiteindelijk tot de beoogde uitkomsten leidt? Goed evaluatieonderzoek gaat verder dan enkel meten, maar probeert te begrijpen op welke wijze, via welke tussenstapjes, een interventie werkt. Weiss zag dit indertijd niet als kritiek, maar als aanvulling op het klassieke evaluatieonderzoek. Ook bij een effectmeting is het immers noodzakelijk om te weten welke effecten – zowel eindeffecten als tussenliggende effecten – verwacht mogen worden en dus gemeten moeten worden. Goed evaluatieonderzoek begint daarom met een uitgewerkt conceptueel model dat expliciteert op welke wijze de interventie tot de gewenste uitkomsten moet leiden. Een voordeel van de ToC-benadering is dat het duidelijke handvatten biedt hoe een dergelijk conceptueel model gereconstrueerd kan worden. In de woorden van Weiss:

'The concept of grounding evaluation in theories of change takes for granted that social programs are based on explicit or implicit theories about how and why the program will work. The evaluation should surface those theories and lay them out in as fine detail as possible, identifying all the assumptions and sub-assumptions built into the program. The evaluators then construct methods for data collection and analysis that track the unfolding assumptions. The aim is to examine the extent to which program theories hold. The evaluation should show which of the assumptions underlying the program break down, where they break down, and which of the several theories underlying the program are best supported by the evidence.'
(Weiss, 1995, 66-67)

Sociaal leerproces

Een tweede voordeel van de ToC-benadering ten opzichte van het klassieke evaluatieonderzoek is dat het een antwoord kan zijn op de gapende kloof tussen de evaluatie enerzijds en de uitvoeringspraktijk anderzijds. Vaak worden evaluatoren extern ingehuurd. De evaluatie-experts vragen de praktijkwerkers allerlei voor de evaluatie noodzakelijke gegevens te verzamelen. Deze laatsten zien daar het nut veelal niet van in ('we weten toch wat we doen'), hebben het veel te druk om 'ook nog' al die gegevens bij te houden of ervaren de evaluatie ronduit als bedreigend. Uit de evaluatie kan immers blijken dat de eigen werkwijze niet werkt op de manier die men had verwacht. Evaluatietrajecten leiden zo in de praktijk vaak tot spanningen tussen onderzoekers en professionals. Bij een ToC-benadering speelt dit minder, omdat de evaluatie begint met een gesprek met uitvoerders en andere betrokkenen over wat ze doen en wat ze daarmee willen bereiken. Zulke gesprekken kunnen op zichzelf al leerzaam zijn, zeker wanneer uitvoerders hierover onderling verschillende ideeën hebben of wanneer hun ideeën afwijken van de formele beleidsdoelen of van de ervaringen van cliënten. In al die gevallen kan al tijdens de evaluatie een sociaal leerproces ontstaan en kunnen de betrokkenen door onderlinge communicatie tot een beter begrip van de situatie komen en hun handelen indien nodig aanpassen. Een ToC-evaluatie is dus per definitie een participatieve evaluatie waarin alle betrokkenen een stem (moeten) hebben. Ook heeft een ToC-evaluatie niet alleen pas na afloop van het onderzoek consequenties voor de praktijk. De evaluatie kan al snel tot nieuwe inzichten en daarmee tot verbeteringen in de praktijk leiden.

Alternatief voor onderzoek met controlegroepen

Een derde voordeel van de ToC-benadering is dat het uitkomst kan bieden in de veelvoorkomende gevallen dat het werken met een controlegroep ingewikkeld is. De ToC-benadering ontstond midden jaren negentig van de vorige eeuw als vorm van onderzoek naar integrale buurtinterventies (in de Verenigde Staten ook wel *Comprehensive Community Initiatives* (CCI's) genoemd). Betrokkenen bij deze complexe buurtinterventies meenden dat een evaluatie met behulp van controlegroepen hierbij niet mogelijk is. Het is nauwelijks mogelijk om controlebuurten te vinden die op alle punten identiek zijn aan de buurt waar een interventie plaatsvindt. Volgens het klassieke evaluatieonderzoek is een controlegroep essentieel, omdat anders niet kan worden vastgesteld of een eventueel waargenomen uitkomst inderdaad het effect is van de interventie – en niet van andere factoren of ontwikkelingen in of rond het veld waarin de interventie zich afspeelt. Een ToC-evaluatie zou in zulke gevallen uitkomst bieden. Door de nadruk op het reconstrueren van de achterliggende veranderings- of interventietheorie werkt een ToC-evaluatie in feite via toetsbare hypothesen. In de opgestelde hypothesen worden verwachtingen uitgesproken over de uitkomsten van interventie. In het geval van evaluatieonderzoek is de theorie weliswaar geen wetenschappelijke theorie, maar wel een theorie die bepaalde causale relaties veronderstelt tussen een oorzaak (de interventie) en het gevolg (de uitkomst). Worden de voorspelde bevindingen na gedegen en kritisch effectonderzoek inderdaad waargenomen, dan mag men – de gebruikelijke wetenschapsfilosofie volgend – zeggen dat dit de hypothese en dus de achterliggende theorie bevestigt.

7.4 Reconstructie van de veranderingstheorie

Uitgangspunt van de ToC-benadering van evaluatieonderzoek is dat iedere interventie en ieder beleid iets wil veranderen. Immers, als je niets wilt veranderen hoef je ook niet te interveniëren. Het idee is dus dat bepaalde interventieactiviteiten tot bepaalde uitkomsten leiden. De centrale vraag in een ToC-evaluatie is of de gehanteerde assumptie achter een interventie – de veranderingstheorie – klopt. De ToC-benadering is als volgt omschreven: '*... a systematic and cumulative study of the links between activities, outcomes, and contexts of the initiative.*' (Connell & Kubisch, 1998, 16)

Vier stappen

Een ToC-evaluatie van een bepaalde interventie bestaat uit vier opeenvolgende stappen:

- 1 het reconstrueren van een veranderingstheorie;
- 2 het onderbouwen van een veranderingstheorie;
- 3 het onderzoeken (meten) van de interventieactiviteiten (output) en van de beoogde uitkomsten (outcomes);
- 4 het analyseren en interpreteren van de uitkomsten van een evaluatie.

Bij dit laatste punt is vooral de vraag aan de orde in hoeverre de geobserveerde uitkomsten inderdaad aan de interventie kunnen worden toegeschreven en niet aan andere factoren of ontwikkelingen. De vier stappen worden in deze en volgende paragrafen toegelicht. In deze paragraaf leggen we uit wat de reconstructie van een veranderingstheorie inhoudt.

Consensus generen over de veranderingstheorie

Interventies zijn altijd gebaseerd op bepaalde expliciete of impliciete assumpties over welke verandering de interventie beoogt te bereiken, de veranderingstheorie. Iedere interventie heeft immers als doel iets te veranderen in de werkelijkheid. De eerste opgave van een ToC-evaluatie is dan ook het reconstrueren van de achterliggende veranderingstheorie. Dit blijkt echter in de praktijk vaak moeilijker dan op het eerste gezicht lijkt. Een evaluator kan hiervoor met uitvoerders of beleidsmakers spreken en beschikbare beleidsstukken erop nalezen. Definitieve antwoorden op de vraag wat een interventie beoogt te bereiken en hoe men dit denkt te realiseren, blijven echter vaak

achterwege. In de praktijk worden evaluatoren – overigens ook bij klassiek evaluatieonderzoek – voortdurend geconfronteerd met vage en/of omstreden beleidsdoelen.

Dit kan allerlei oorzaken hebben. Soms hebben professionals er niet goed over nagedacht of denken ze met hun interventies allerlei problemen tegelijkertijd te kunnen oplossen. Ook kan een praktijkinstantie naast de formeel beoogde doelen ook nog andere doelen willen realiseren. Zeker wanneer meerdere praktijkinstanties bij de interventie betrokken zijn, kunnen ze ieder op zichzelf bepaalde private doelen nastreven. Kortom: *'Program goals are often hazy, ambitious, hard to pin down.'* (Weiss, 1972, 25)

De vraag is vervolgens hoe een evaluator met deze situatie van onduidelijke en omstreden doelen moet omgaan. Hij kan wachten tot de betrokken professionals en beleidsmakers het wel eens zijn over de gestelde doelen – maar zoals Weiss (1972, 28) opmerkt: dan mag je wel een goed boek meenemen, want dat kan lang duren. De evaluator kan er ook voor kiezen om de doelen van een interventie zelf in te vullen. Dit laatste lijkt het meest praktisch, maar draagt wel het risico in zich dat professionals zich makkelijk van de evaluatie kunnen distantiëren ('zo hebben we het niet bedoelt') – zeker als de uitkomsten van de evaluatie tegenvallen. Beide opties voldoen dus niet.

De ToC-benadering biedt hier uitkomst, omdat ze onduidelijkheid en meningsverschillen over doelen niet zozeer als een probleem beschouwt, maar juist als een uitdaging. De benadering biedt de mogelijkheid een intern leerproces te starten waarbij alle betrokken actoren – van externe sponsors, financiers, via professionele uitvoerders van een interventie en hun leidinggevendenden tot aan de beoogde doelgroep – zich in een open gesprek kunnen uitspreken over wat volgens hen de inzet en de beoogde doelen van de interventie zijn, in de hoop dat hierover een zekere consensus ontstaat. Volgens Weiss (1995, 87) is dit niet alleen in het belang van de evaluatie, maar ook voor het goed functioneren van de praktijk zelf:

'There is likely to be a serious problem in gaining consensus among many parties. (...) When the confrontation surfaces widely discrepant views, it may prove to be unsettling, even threatening. I believe that in the end, the attempt to gain consensus about the theoretical assumptions will prove to have a beneficial effect on practice, because if practitioners hold different theories and aim to achieve different first- and second-order effects, they may actually be working at cross-purposes. Consensus on theories of change may in the long run be good not only for the evaluation but for the program as well.'

Belang van het reconstrueren van een veranderingstheorie

Connell and Kubisch (1998) geven de volgende drie redenen voor waarom het belangrijk is de veranderingstheorie achter een interventie te reconstrueren en te expliciteren:

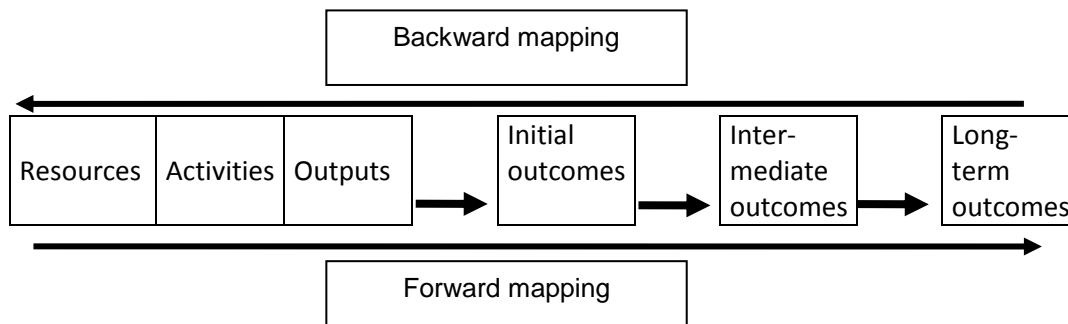
- Een ToC-benadering kan de planning en uitvoering van een interventie aanscherpen. Ze maakt de betrokken partijen immers duidelijk wat de nagestreefde doelen en de daarvoor benodigde middelen zijn.
- Een veranderingstheorie vergemakkelijkt dataverzameling en analyse ten behoeve van de evaluatie van een interventie, omdat duidelijk is waarover gegevens verzameld moeten worden.
- Het vooraf expliciteren van een veranderingstheorie en daarover overeenstemming krijgen met alle betrokken partijen vermindert het probleem van het leggen van causale verbanden tussen de interventie en geobserveerde uitkomsten – al lost het dit probleem niet geheel op. Op dit punt komen we hierna uitvoerig terug.

Effecten op korte, middellange en lange termijn

Weiss (1995) omschreef een Theory of Change simpelweg als *'a theory of how and why an initiative works'*. Een ToC geeft antwoord op vragen naar de *'(...) intended outcomes, the activities (...) to implement to achieve those outcomes, and the contextual factors that may have an effect on implementation of activities and their potential to bring about desired outcomes.'* (Connell & Kubisch, 1998, 16). Een veranderingstheorie is een (veronderstelde) causale keten tussen beschikbare

middelen, activiteiten van een interventie (output) en de effecten daarvan op korte, middellange en lange termijn (outcomes).

Figuur 7.1 geeft een abstracte weergave van een veranderingstheorie. Links in de figuur staan de kenmerken van een interventie: welke hulpbronnen zijn er ter beschikking? Welke activiteiten ontplooit men in het kader van de interventie? En wat zijn de beoogde opbrengsten (output)? De output slaat hier op de onmiddellijke opbrengsten van een interventie, bijvoorbeeld in termen van geleverde diensten, aantal personen dat deelneemt aan een training enzovoort. De uitkomsten (outputs) van een interventie slaan op de beoogde veranderingen die optreden als een direct of indirect resultaat van een interventie. Typerend voor een ToC-benadering van evaluatie is, dat men daarbij niet alleen kijkt naar de onmiddellijk te realiseren uitkomsten, maar juist ook naar de beoogde doelen (outcomes) van een interventie op lange termijn. Bij het door ons onderzochte project Gezinsbegeleiding achter de voordeur was het kortetermijndoel het creëren van een ordelijk huishouden in de betreffende gezinnen (uitvoerders spraken vaak van ‘rust, orde en regelmaat’). Hierdoor zou op middellange termijn een beter opvoedingsklimaat in de gezinnen ontstaan, wat op lange termijn zou leiden tot betere schoolprestaties en minder probleemgedrag van de kinderen. De achterliggende gedachte was dat vroegtijdig ingrijpen in de maatschappelijke omstandigheden waarin kinderen opgroeien problemen op latere leeftijd (en daarmee de kosten die gemaakt moeten worden om dergelijke problemen later op te lossen) kan voorkomen.

Figuur 7.1 Veronderstelde relaties tussen beschikbare hulpbronnen, interventies en uitkomsten op korte en langere termijn (bron: vrij naar Donaldson, 2007).

De veronderstelde relaties tussen de beschikbare middelen, de concrete interventieactiviteiten en de uitkomsten (outcomes) daarvan op korte, middellange en lange termijn kunnen op verschillende manieren gereconstrueerd worden. Men kan beginnen bij de beschikbare middelen en de concrete interventieactiviteiten die daarmee mogelijk zijn en vervolgens nagaan welke uitkomsten daarvan op korte en langere termijn te verwachten zijn – *forward mapping*. De ToC-benadering bepleit echter de tegenovergestelde redeneerwijze – *backward mapping*: uitgangspunt zijn de uiteindelijke uitkomsten die men op langere termijn wil realiseren.

In onze casus gaat het erom dat kinderen uit achterstandsgezinnen later (over minimaal tien jaar) meer succesvol zijn op school en minder probleemgedrag vertonen. Vervolgens is het een kwestie van terugredeneren wat er op middellange en op korte termijn gerealiseerd moet worden om het beoogde langetermijndoel te bereiken. In ons voorbeeld gaat het erom op middellange termijn (basisschoolleeftijd) een beter, meer stimulerend opvoedingsklimaat in de betreffende gezinnen te realiseren en dat kan alleen – dat was althans de centrale assumptie tijdens de interventie – wanneer op korte termijn (1 jaar) allerlei praktische problemen in het gezin (schulden, verwaarlozing van het huishouden, ongezonde leefpatronen enzovoort) zijn opgelost en het gezin ‘op orde’ is.

7.5 Onderbouwen van de veranderingstheorie

Connell en Kubisch (1998) betogen dat een goede ToC voldoet aan drie voorwaarden: ze is plausibel, uitvoerbaar en meetbaar. Dit laatste – hoe we kunnen vaststellen of een interventie de beoogde doelen op korte en langere termijn bewerkstelligt – komt in paragraaf 7.6 aan de orde. Een goede veranderingstheorie moet ook uitvoerbaar zijn, er moeten bijvoorbeeld voldoende (financiële) middelen beschikbaar zijn om de interventie uit te voeren. In deze paragraaf gaan we nader in op de eerste voorwaarde waaraan een goede veranderingstheorie volgens Connell and Kubisch moet voldoen: is de theorie plausibel? Met andere woorden: is er wetenschappelijk bewijs dat of ervaringskennis die suggereert dat de activiteiten van de interventie tot de gewenste uitkomsten zullen leiden?

De vraag naar een plausibele theorie suggereert dat het mogelijk is om de houdbaarheid van de aannames van een interventie nog vóór het begin van het eigenlijke evaluatieonderzoek te toetsen. Deze toetsing vindt plaats door bestaande wetenschappelijke kennis en de uitkomsten van eerder evaluatieonderzoek te raadplegen. Weiss (1995, 82) formuleert het zelf als volgt:

'An important step will be to discuss the theories that practitioners and residents engaged in community-building initiatives actually have in mind as they go about their practice. Often their theories will be implicit rather than explicit, and it may take time for them to think through their assumptions about how their work will lead to the effects they seek. Nevertheless, the feasibility of theory-based evaluation rests on their ability to articulate their assumptions (or to assent to someone else's formulation), and it is important to see how well this phase of the task can be done. Then it will be useful to assemble the available evidence from prior evaluation and research studies. Perhaps, where the weight of the evidence casts doubt on the efficacy of particular strategies and lines of work, practitioners may feel impelled to find alternative ways to think and to act. Even before the evaluation gets under way, the process of subjecting assumptions to the test of available evidence can be a useful stimulus to rethinking and re-tooling.'

De consultatie van betrokkenen als wezenlijk kenmerk van de ToC-benadering

Lub, De Groot en Schaafsma (2011) richten zich in hun studie *Polarisatie en radicalisering* volledig op dit facet van een ToC-evaluatie. Ze beginnen met het reconstrueren van de achterliggende assumpties achter diverse bestaande interventies om polarisatie en radicalisering (onder zowel radicaliserende moslimjongeren als extreemrechtse jongeren) tegen te gaan. Uitgaande van een eerdere inventarisatie van dergelijke interventies menen de auteurs dat vrijwel alle interventies te herleiden zijn tot een van de volgende vier methodische grondslagen: de systeembenadering, peermethoden, overbruggend contact en weerbaarheidsversterking (Lub, De Groot & Schaafsma, 2011). Anders dan een ToC-evaluatie zou doen, reconstrueren de auteurs deze veranderingstheorieën achter de bestaande interventies zelf, zonder overleg daarover met betrokkenen uit de praktijk.

Het niet-consulteren van betrokkenen is strijdig met het uitgangspunt van de ToC-benadering dat stelt dat een vruchtbare evaluatie ook een sociaal leerproces onder de betrokkenen van een interventiepraktijk teweeg kan brengen. Door de evaluatie zo los van de praktijk uit te voeren, ontnemt men zich de mogelijkheid om tijdens het evaluatieproces een denkproces onder de betrokkenen en eventueel veranderingen in de interventiepraktijk te bewerkstelligen. Bovendien lopen de auteurs het risico dat 'de praktijk' achteraf makkelijk afstand kan nemen van eventuele ongewenste uitkomsten van de evaluatie met het argument dat de 'verkeerde' veranderingstheorieën zijn getoetst.

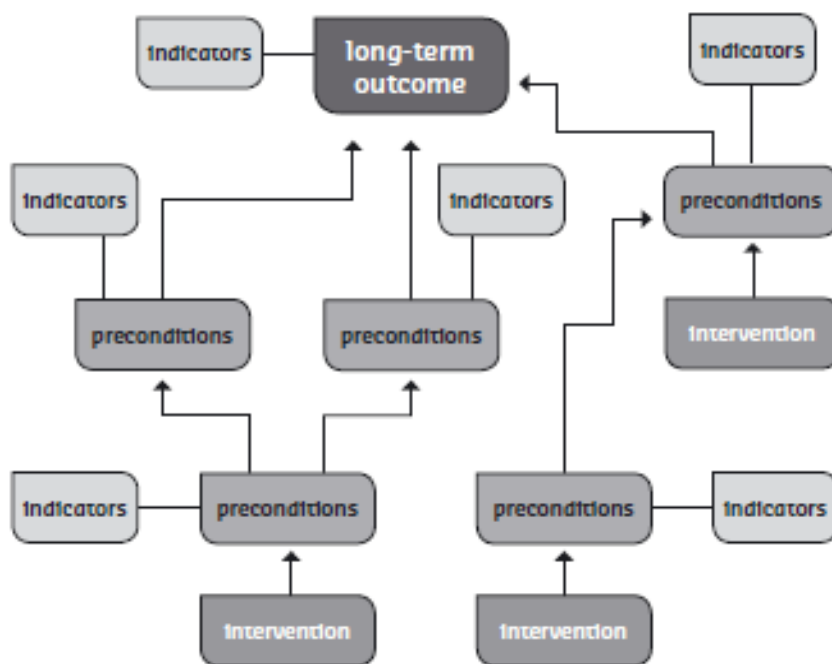
Het grootste deel van de studie is een uitvoerige literatuurstudie waarbij de auteurs per veranderingstheorie nagaan in hoeverre deze gestaafd kan worden door wetenschappelijk bewijs. Ook gaan zij na welke succes- en faalfactoren er te onderscheiden zijn op basis van bestaand wetenschappelijk onderzoek. Een veelvoorkomende interventie is het organiseren van culturele

dialogen tussen jongeren met een verschillende herkomst. De achterliggende aanname bij dergelijke interventies is het aloude spreekwoord 'bekend maakt bemind' of anders gezegd: '(...) overbruggend contact tussen jongeren van verschillende etnische achtergrond, subcultuur of religie leidt tot meer tolerantie tussen deze jongeren' (Lub, De Groot en Schaafsma 2011, 55). Op basis van een verzameling aan nationale en internationale studies komen de auteurs tot de conclusie dat overbruggend contact gemiddeld genomen een positief effect heeft op wederzijdse beeldvorming. Door het contact nemen vooroordelen en stereotypering over de andere groep af. De auteurs plaatsen echter drie kanttekeningen: 1) het positieve effect van overbruggend contact is doorgaans klein, 2) het is niet duidelijk of dit effect op langere termijn beklijft en 3) algemene bevindingen over positieve effecten van overbruggend contact tussen verschillende groepen gaan niet per definitie ook op voor het contact tussen verschillende etnische groepen. Dergelijk contact kan soms juist wederzijdse vooroordelen bevestigen.

We zijn hier wat uitvoeriger ingegaan op de studie van Lub, De Groot en Schaafsma (2011) omdat deze studie goed illustreert waarom het zinvol is om op basis van bestaande wetenschappelijke kennis na te gaan in hoeverre de achterliggende veranderingstheorie van een interventie plausibel is. Dergelijk onderzoek kan tot verschillende uitkomsten leiden: de achterliggende assumpties van een interventie kunnen op basis van beschikbare kennis worden onderbouwd dan wel afgewezen. Eerder onderzoek kan ook uitwijzen dat de nagestreefde veranderingen slechts onder bepaalde voorwaarden of in bepaalde contexten optreden. In al deze gevallen kan het evaluatieonderzoek er dus toe leiden dat al tijdens het evaluatieproces bepaalde leerprocessen optreden en dat de uitvoerders en beleidsmakers van een interventie al tijdens het evaluatietraject hun interventie kunnen toespitsen en verbeteren. Een dergelijk leerproces is – anders dat bij Lub e.a. (2011) het geval was – vooral te verwachten wanneer de evaluatie plaatsvindt binnen en in overleg met 'de praktijk'. Dat houdt in dat niet alleen beschikbare wetenschappelijk onderzoek wordt benut. Praktijkervaringen zijn ook een bron van kennis zijn waarmee kan worden nagegaan of de achterliggende assumpties van een interventie plausibel zijn.

7.6 De effectmeting

Net als bij ieder evaluatieonderzoek is het ook bij een ToC-evaluatie cruciaal dat de voortgang en uitkomsten van een interventie nauwkeurig in kaart worden gebracht: de effectmeting. Een eerste voorwaarde hiertoe is dat de activiteiten en beoogde uitkomsten van een interventie worden vertaald in observeerbare indicatoren. Met deze indicatoren kan worden vastgesteld in hoeverre een programma of behandeling is uitgevoerd zoals beoogd (de output van een interventie) en wat de uitkomsten daarvan zijn op korte, middellange en lange termijn (de outcomes). Figuur 7.2 geeft in feite een schematische weergave van de eerder gereconstrueerde veranderingstheorie, zij het dat hier meetbare indicatoren zijn toegevoegd waarmee geobserveerd kan worden of de voorspelde (en gewenste) uitkomsten inderdaad optreden. De figuur laat ook het longitudinale karakter van veel ToC-evaluaties duidelijk zien. In de gereconstrueerde veranderingstheorie leiden de activiteiten van een interventie tot bepaalde uitkomsten op korte termijn, die op hun beurt de voorwaarden zijn voor bepaalde uitkomsten op middellange termijn, die vervolgens weer de voorwaarden zijn voor de realisering van de gewenste uitkomsten op lange termijn. Ten slotte maakt de figuur duidelijk dat in sommige gevallen aanvullende interventies nodig zijn om de op langere termijn beoogde doelen te realiseren.

Figuur 7.2 Veronderstelde causale relaties tussen interventies en doelen op korte, middellange en lange termijn, inclusief meetbare indicatoren.

Gegevensverzameling gekoppeld aan een gedeelde veranderingstheorie

Connell en Kubisch (1998) maken drie aanvullende opmerkingen over de effectmeting in het kader van een ToC-evaluatie. Ten eerste merken zij op dat het reconstrueren en articuleren van de achterliggende veranderingstheorie van een interventie cruciale informatie oplevert over welke activiteiten en uitkomsten van een interventie onderzocht moeten worden. Een goede veranderingstheorie levert dus tevens de rationale voor het effectonderzoek op, waarmee voorkomen wordt dat allerlei gegevens worden verzameld die uiteindelijk niet bruikbaar zijn om te bepalen of een interventie wel of niet werkt. Een bijkomend voordeel hiervan is dat deze werkwijze sociale professionals (stakeholders) aanmoedigt om actief de gewenste informatie te verzamelen en bij te houden. Vaak bestaat er in de praktijk weerstand tegen het bijhouden van allerlei gegevens ten behoeve van een evaluatie omdat sociale professionals het nut van deze gegevens niet inzien. Wanneer een evaluator met alle betrokkenen samen de veranderingstheorie vaststelt en vervolgens gegevens laat verzamelen die een duidelijke relatie met deze veranderingstheorie hebben, zal de weerstand in de praktijk tegen het bijhouden van allerlei gegevens minder worden. Er is immers een duidelijk verband tussen deze gegevens en hun eigen werk in de praktijk.

Alle elementen uit de veranderingstheorie in beeld

Ten tweede merken Connell en Kubisch op dat de gegevensverzameling van meet af aan alle in de veranderingstheorie genoemde elementen moet beslaan. Ze benadrukken dat de evaluatie niet alleen de mate van realisering van het beoogde einddoel van een interventie moet meten, maar ook de activiteiten van de interventie zelf (de output) en de beoogde uitkomsten daarvan op korte en middellange termijn. Anders kan men immers niet aannemelijk maken dat de geobserveerde veranderingen met betrekking tot het einddoel inderdaad samenhangen met de interventie – en niet met andere factoren en ontwikkelingen in het werkgebied. Een evaluatie kan echter ook op omgekeerde wijze de fout ingaan. Dat gebeurt wanneer er alleen gegevens worden verzameld over de ondernomen activiteiten en de uitkomsten daarvan op korte termijn. Het gevolg is dat de beoogde uitkomsten op middellange en langere termijn buiten beeld blijven. Dit laatste is een reëel risico, omdat sociale professionals doorgaans vooral oog hebben voor (en vaak ook worden

afgerekend op) de directe gevolgen van hun interventie. Het gevaar is echter dat men uit het oog verliest dat de interventie en de directe gevolgen geen doel op zich waren, maar een voorwaarde tot iets anders op langere termijn. In onze casus (Gezinsbegeleiding achter de voordeur) was en is de praktijk volledig gericht op het op orde brengen van de betreffende gezinnen en waren zelfs leidinggevend uit het oog verloren dat 'rust, orde en regelmaat' in het gezin bedoeld was als voorwaarde voor een beter en meer stimulerend opvoedingsklimaat in het gezin en uiteindelijk betere schoolresultaten van de kinderen in deze gezinnen. Door hierover geen gegevens te verzamelen, kan niet worden nagegaan of de gerealiseerde veranderingen in het huishouden inderdaad tot een meer stimulerend opvoedingsklimaat en betere schoolresultaten van kinderen leiden. Bovendien ontnemt men zich hierdoor ook de mogelijkheid om, indien nodig, tussentijds bij te sturen en aanvullende activiteiten te ontplooiën om de gestelde doelen op middellange en langere termijn te realiseren.

Hoe goed is goed genoeg?

Ten slotte merken Connell en Kubisch op dat de discussies tussen betrokkenen over de effectenmeting ook een antwoord moet geven op de vraag: 'Hoe goed is goed genoeg?' Het is belangrijk dat een evaluatie bepaalde standaarden hanteert over welke resultaten op middellange en lange termijn men minimaal wil bereiken. Terugkerend naar ons onderzoek: wat verwachten we minimaal van een goed en stimulerend opvoedingsklimaat in de betreffende gezinnen? Wat moeten ouders minimaal doen om hun kinderen goed te begeleiden op school? En welke schoolresultaten verwachten we dan minimaal van deze kinderen? Antwoorden op dergelijke vragen – die overigens in de door ons onderzochte praktijk vrijwel niet werden gesteld – maken het mogelijk om aan het einde van de rit na te gaan of de interventie succesvol was of niet. Heeft men de concrete doelen gehaald? Tegelijkertijd kunnen tussentijdse discussies in de praktijk over zulke vragen bijdragen aan het leerproces rondom een interventie, waardoor al te optimistische beleidsdoelen tussentijds bijgesteld kunnen worden. Zo meende de directeur van de uitvoerende instantie in onze casus dat moeders uit achterstandsgezinnen door intensieve begeleiding minder problemen hebben, daardoor minder stress ervaren en dus betere opvoeders kunnen worden. Helaas ligt het vaak minder eenvoudig.

7.7 Analyseren en interpreteren van de uitkomsten

Een laatste stap in een ToC-evaluatie betreft het analyseren en interpreteren van de uitkomsten van de effectmeting. Dit lijkt een open deur, maar is dat niet. Het gaat hier om de cruciale vraag naar causaliteit: kan aannemelijk worden gemaakt dat (eventueel) geobserveerde uitkomsten inderdaad het gevolg zijn van de ondernomen interventieactiviteiten en niet van andere (niet-waargenomen) factoren of ontwikkelingen op het terrein? De causaliteitsvraag is niet alleen een theoretische discussie, maar kan grote praktische gevolgen hebben. Een verkeerde inschatting van de causaliteit kan immers tot verkeerde besluiten leiden.

Twee causaliteitsfouten

Hierbij zijn twee fouten mogelijk. Enerzijds kan men geobserveerde uitkomsten ten onrechte toeschrijven aan de interventie, terwijl die uitkomsten in werkelijkheid het gevolg zijn van andere factoren of ontwikkelingen op het terrein. Anderzijds is ook de omgekeerde fout mogelijk. Men kan denken dat een interventie geen enkel effect heeft, terwijl deze wel een positief verschil maakt. Zonder de betreffende interventie waren de uitkomsten namelijk nog veel ongunstiger! In het eerste geval beslist men wellicht ten onrechte een interventie voort te zetten, in het laatste geval zou men ten onrechte een interventie beëindigen.

Juist om zulke foute inschattingen te vermijden, wordt in de klassieke benadering van evaluatieonderzoek (*randomized controlled trial*) een controlegroep ingezet. Wanneer de uitkomsten van de interventiegroep afwijken van de uitkomsten van een vergelijkbare groep zonder interventie

wordt aangenomen dat dit verschil door de interventie komt. Critici hebben echter opgemerkt dat dit niet altijd het geval is. Zo vinden evaluaties doorgaans niet plaats in een laboratorium, maar in levensechte experimenten (bijvoorbeeld als men bestaande buurten met een bepaalde interventie vergelijkt met andere bestaande buurten zonder interventie). Daarom kan niet worden uitgesloten dat waargenomen uitkomsten het gevolg zijn van onvoorziene factoren of ontwikkelingen in de context van de interventie en niet van de interventie zelf (Pawson & Tilly, 1997).

Voorwaarden voor uitspraken over causaliteit in een ToC-benadering

Maar kan ook zonder de toepassing van een controlegroep iets gezegd worden over de causaliteit? De ToC-benadering van evaluatieonderzoek pakt deze handschoen op en biedt daarmee uitkomst bij de vaak voorkomende gevallen in de sociale sector waarin het praktisch onmogelijk of financieel onhaalbaar is met een controlegroep te werken. Connell en Kubisch (1998) noemen vier voorwaarden waaraan voldaan moet worden opdat een evaluatie overtuigend kan beargumenteren dat een interventie ‘werkt’:

- Er wordt vooraf een goed gespecificeerde en plausibele veranderingstheorie geformuleerd die in detail beschrijft via welke stappen de interventie tot de beoogde doelen leidt.
- Men kan aantonen dat de beoogde interventieactiviteiten (output) in voldoende mate zijn uitgevoerd.
- Men kan tevens aantonen dat de beoogde veranderingen op korte, middellange en lange termijn (outcomes) in voldoende mate plaatsvinden.
- Er is geen sprake van opvallende veranderingen in de context van de interventie die de waargenomen uitkomsten wellicht ook kunnen verklaren.

Effectenladder

Deze redenering van Connell en Kubisch sluit goed aan bij het idee van de ‘effectenladder’ van Veerman en Van Yperen (2008). Uitgangspunt van beide groepen auteurs is dat allerlei soorten evaluatieonderzoek mogelijk zijn, die steeds meer inzicht in de werkzaamheid van een interventie geven. Zo kan men op basis van documenten, interviews met betrokkenen en observatie een beschrijving geven van de interventie (doelgroep, activiteiten, eerste uitkomsten). Zo’n procesbeschrijving zegt echter weinig over de effectiviteit van een interventie. Ten tweede, en dat komt meer in de buurt van ToC, kan men op basis van bestaand wetenschappelijk onderzoek nagaan of de veranderingstheorie achter de interventie plausibel is. Zijn de beoogde effecten inderdaad te verwachten? Ten derde kan empirisch worden nagegaan of de beoogde doelen daadwerkelijk worden bereikt (effectmeting). Veerman en Van Yperen spreken dan van een *doeltreffende* interventie. Ten slotte kan met hulp van een controlegroep worden vastgesteld of waargenomen effecten daadwerkelijk door de interventie veroorzaakt worden en niet door iets anders. Pas dan weten we volgens Veerman en Van Yperen of een interventie *effectief* is.

Vergelijken we deze vier treden van de effectenladder met de vier genoemde voorwaarden van Connell en Kubisch, dan kunnen we zeggen dat de bewijskracht van een ToC-evaluatie zich vooral op het tweede en derde niveau bevindt. Dat zou betekenen dat we na een ToC-evaluatie geen definitieve zekerheid hebben over of een interventie effectief is of niet, voor zover in de wetenschap zoiets als zekerheid bestaat. Het is echter wel de pretentie van de ToC-benadering dat – als aan de vier voorwaarden van Connell en Kubisch is voldaan: een uitgewerkte én plausibele interventietheorie, een uitvoering van de interventie zoals beoogd, inzicht in dat en hoe het beoogde effect is behaald (via welke tussenstapjes op korte en middellange termijn en onder welke condities) en er ten slotte geen voor de hand liggende alternatieve verklaring voor het opgetreden effect is – we met redelijke (maar niet absolute!) zekerheid kunnen zeggen dat de waargenomen uitkomsten inderdaad het effect van de ondernomen interventie zijn. Door dit alles is een goed uitgevoerde ToC-evaluatie een praktisch haalbaar alternatief voor de (in praktijk vaak voorkomende!) gevallen waarin een klassieke evaluatiestudie met gebruikmaking van een controlegroep niet mogelijk is.

Referenties

- Bureau Frontlijn (2010). *Evaluatierapportage Praktijkbegeleiding*. Rotterdam: Bureau Frontlijn.
- Bronfenbrenner, U. (1986). The ecology of the family as a context for human development. *Developmental Psychology*, 22, 723-742.
- Connell, J., A. Kubisch, L. Schorr & C. Weiss (eds), *New Approaches to Evaluating Community Initiatives: Volume I, concepts, methods and contexts*. Washington, DC: Aspen Institute.
- Connell, J. & Kubisch, A.C. (1998). 'Applying a Theory of Change Approach to the Evaluation of Comprehensive Community Initiatives: Progress, Prospects and Problems'. In: K. Fulbright-Anderson, A. Kubisch & J. Connell (eds.), *New Approaches to Evaluating Community Initiatives, vol. 2, Theory, measurement, and analysis* (pp. 15-44). Washington, DC: Aspen Institute.
- Connell, J.P., Kubisch, A.C. & Fulbright-Anderson, K. (2001). Evaluating complex comprehensive community initiatives: theory, measurement and analysis. In: J. Pierson & J. Smith (eds.), *Rebuilding community: policy and practice in urban regeneration* (pp. 83-99). Hampshire UK: Palgrave.
- Donaldson, S.I. (2007). *Program theory-driven evaluation science*. New York: Lawrence Erlbaum.
- Hoessel, P.H.M. van, Leeuw, F.L. en J.W.M. Mevissen (red.) (2005). *Beleidsonderzoek in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Hoogerwerf, A. (1984). Beleid berust op veronderstellingen: de beleidstheorie. *Acta Politica*, 19(4), 493-531.
- Lub, V., Groot, N. de & Schaafsma, J. (2011). *Polarisatie en radicalisering. De onderbouwing van sociale interventies getoetst*. Utrecht: MOVISIE.
- Maslow, A.H. (1972). *Motivatie en persoonlijkheid*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Pawson, R. & Tilley, N. (1997). *Realistic evaluation*. Londen/Thousand Oaks/NewDelhi: Sage Publications.
- Tudjman, T., Jong, W. de & Snel, E. (2010), *Gezinsbegeleiding achter de voordeur. Een evaluatie volgens de methode Theory of Change*. Utrecht: MOVISIE.
- Veerman, J.W. & Yperen, T. van (2008). Wat is praktijkgestuurd effectonderzoek? In: T. van Yperen en J.W. Veerman (red.), *Zicht op Effectiviteit: handboek voor praktijkgestuurd effectonderzoek in de jeugdzorg* (pp. 17-34). Delft: Eburon Uitgeverij.
- Weiss, C.H. (1972). *Evaluation Research: Methods of Assessing Program Effectiveness*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Weiss, C.H. (1995). 'Nothing as Practical as Good Theory: Exploring Theory-based Evaluation in Complex Community Initiatives for Children and Families'. In: J. Connell, A. Kubisch, L. Schorr & C. Weiss (eds), *New Approaches to Evaluating Community Initiatives: Volume I, concepts, methods and contexts* (pp. 65-92). Washington, DC: Aspen Institute.
- Weiss, C.H. (1997). Theory-Based Evaluation: Past, Present, and Future. *New Direction for Evaluation*, 76, 41-54.